

Radojka Vukčević
Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet
Katedra za anglistiku

DOPRINOS DŽONA KOKSA POETICI DANILA KIŠA: PREVODI I TUMAČENJA*

Summary: The paper aims to present a significant contribution of John Cox, an American scholar and a literary historian of South-Eastern Europe, who has focused much of his research on the intellectual and poetic life of Danilo Kiš. He has devoted himself to translating Kiš's novels, stories, poetry, and dramas (*The Lute and Scars: Stories, Night and Fog: The Collected Dramas and Screenplays, Psalm 44: A Novel, An American Story: Uncollected Fiction, Biography and Other Poems, The Attic: A Novel, "The Paris Trip"*). In addition to these translations John Cox added his prefaces, afterwords and introductions of great importance for deeper understanding of the translated works. They will be further analysed in this paper. John Cox also keeps documenting "why Kiš still matters" in many of his essays. That is why special attention to the paper will be put on Cox's critical approaches to Kiš's poetics. Two of his essays: "From 'Europe Central' to the Mid-Atlantic: Danilo Kiš and the United States" and "Danilo Kiš and the Hungarian Holocaust: The Early Novel *Psalm 44*." are chosen to be thoroughly discussed. The reason for the choice of the first one is that it is much unknown about the impact Kiš had on some American writers and vice versa. The second one is according to John Cox "an important milestone in the development of Kiš's thematic and stylistic inventory."

Keywords: John Cox, Danilo Kiš, reception, translation, interpretation.

Džon K. Koks je dao veoma značajan doprinos recepciji Danila Kiša u Americi zahvaljujući prevodima Kišovih djela, predgovorima, uvodima, pogovorima svojim prevodima, te naučnim radovima. Sam čin prevodenja

---

* Napomena: dugujem zahvalnost dr Džonu Koks u što mi je omogućio pristup tekstovima u kojima se bavi Danilom Kišom. Zahvalnost dugujem i dr Goranu Radonjiću na veoma korisnim sugestijama koje su značajno doprinijele samom radu.

Kišovih djela od neprocjenjive je važnosti za srpsku književnost i kulturu, jer se prevodenjem, kako bi to Valter Benjamin rekao, produžava život književnom djelu (Benjamin: 2016: 20). Ovaj doprinos utoliko je značajniji jer, budući da naša književnost u Americi malo koga interesuje i ne dobija šansu da bude prevedena, mnogi naši pisci nisu bili te sreće. Ovu situaciju najbolje opisuje Bogdan Rakić, koji kaže:

Srpska književnost ovdje (pa ni južnoslovenska) uglavnom nikoga ne zanima, osim ponekog posljednjeg Mohikanca koji dotrajava na nekoj slavističkoj katedri koja se polako gasi. Prevodna književnost je ovdje potpuno zanemarena i slabo se izdaje. Osim izdavačke kuće Greywolf (Grejvulf) iz Minesote koja je upravo izdala prevod Pištalogovog romana *Tesla: portret među maskama*, slabo ko pokazuje ikakav interes za nas. Northwest University Press (Northwest University Press) kao nekomercijalni izdavač imao je donedavno jednu biblioteku koja se zvala *Writings from Unbound Europe (Tekstovi iz slobodne Evrope)*, ali je, mislim, i to sada ugašeno" (Navedeno po: Vukčević 2020: 715).

Kišova djela bila su mnogo bolje sreće budući da se za njih zainteresovao Džon Koks koji je američkoj publici darivao sledeće prevode: *The Lute and Scars: Stories, Night and Fog: The Collected Dramas and Screenplays, Psalm 44: A Novel, An American Story: Uncollected Fiction, Biography and Other Poems, The Attic: A Novel, The Paris Trip (Lauta i ožiljci: priče, Noć i magla: sabrane drame i scenariji, Psalm 44: roman, Američka priča: nepotpuna fikcija, Biografija i druge pesme, Mansarda: roman, Izlet u Pariz)*. Analizu prevoda prepustićemo izučavaocima traduktologije, a mi ćemo pokušati da istražimo preplet triju Koksovih uloga: kao prevodioca, istoričara i književnog kritičara, te njihov veoma značajan doprinos recepciji Kišovih djela. Sve one, u svakom od dalje pomenutih žanrova, na specifičan način osvjetljavaju i Koksovu motivaciju. To se da uočiti već u pogovoru prevoda romana *Psalm 44* („Translator’s Afterword”, 2012) u kojem Džon Koks ističe razloge svog interesovanja za prevodenje Kišovih djela (130). Riječ je o Kišovoj intrigantnoj personi, njegovim pogledima na književnost i poetici njegovih djela. Oni se presijecaju i u *Psalmu 44* koji Koks analizira sa nekoliko stanovišta: lingvističkog, naratološkog, kulturno-istorijskog i biografskog. *Psalm 44* priča priču o mladoj familiji za vrijeme Holokausta (140), objašnjava Koks, i upućuje na razloge za njeno pisanje, koji su biografske prirode. Kišov otac Eduard bio je mađarski Jevrejin. Ovaj argument pojačava se prisustvom iste teme i u njegovim romanima *Peščanik (Hourglass)*, kratkim pričama, kao i u drami *Noć i magla (Night and Fog)*. Koks ovo djelo svrstava među Kišove rane romane, koji posjeduju izvjesne nesavršenosti koje će ispraviti u onim

kasnijim. On definiše i Kišov odnos prema tekstovima koji ispituju Holokaust kao dio projekta koji naziva „projektom konvergencije – njegovih demaskiranja levetijanaca – blizanaca 'totalitarizma' (ili ideološke diktature) dvadesetog vijeka, nacizma i komunizma” (143). Ono što se pored ključnih tema odmah da uočiti, ističe Koks, jesu naslov romana, tok svijesti i unutrašnji monolog, kao i promjena vremena, pravopis, flešbekovi i povremeno dvostruki flešbekovi, kovanice koje „predstavljaju pokušaje da se stvori emocionalni i intelektualni prostor u kojem se možda možemo izboriti za priliku da shvatimo nešto od onoga sa čime se likovi suočavaju” (144). Likovi kreiraju izvanredno oblikovane nezaboravne scene i slike koje nas uvlače sve dublje i dublje u djelo „isisavajući kiseonik iz našeg mozga, gurajući nas u emocionalni vakuum, nakon čega slijedi tvrdnja jasne i čiste formulacije da njena eruditivnost i ironija stvaraju emociju tačno tamo gdje smo mislili da je to nemoguće” (145). Na kraju Koks zaključuje da *Psalm 44* zavređuje posebnu pažnju jer spada u red onih djela koja pobuđuju naše interesovanje i etičnost na specifičan način.

I u pogovoru svog prevoda knjige *Danilo Kiš: Biografija i druge pjesme* (*Danilo Kiš: Biography and Other Poems*) – „Čovjek koji je ispisao svijet: Danilo Kiš i poezija” (“The Man Who Wrote the World: Danilo Kiš and Poetry”) – Koks najprije objašnjava razloge koji su ga inspirisali da prevodi Kišovu poeziju: dublji uvid u Kišov fiktionalni svijet, autobiografija, i kreativni proces. U „Biografskim crticama” Koks nagovještava da je Kiš najveći srpski pisac svih vremena, potom slijedi geneza razvoja Kišove poezije, koju najprije piše na mađarskom, sa primjetnim uticajima Ahmatove i francuskih simbolista, da bi kasnije prešao na svoj glavni jezik (srpskohrvatski ili srpski), u kojem je Kiš pokazao izuzetnu osjetljivost, neustrašivost prilikom opservacija, istraživanja forme i kreativnost prilikom prevođenja sa francuskog, ruskog, mađarskog i drugih jezika. Koks zaključuje da je Kiš „obratio pažnju na proces i pružio je otpor instrumentalizaciji umjetnosti; njegova istaknuta djela i dalje usmjeravaju čitaočevu pažnju i na emocije i na etiku istorije” (86).

Odabrane prevedene Kišove pjesme (*Biografija, Zalazak sunca, Anatomija mirisa, Zlatna kiša, Dubrište, Svatovi, Jesen, Na vest o smrti gospode M. T., Pesnik revolucije na predsedničkom brodu, Izlet na svetionik... (Biography, Sunset, Anatomy of a Scent, Golden Rain, Garbage Dump, Wedding Guests, Autumn, News of the Death of Mrs. M. T., The Poet of the Revolution on Board the Presidential Ship, The Lighthouse Excursion...)*) variraju različite teme, ritam i boju. One pružaju uvid i u mnoge aspekte Kišove poezije izvan autobiografskog – sve one su pjesme odanosti, pjesme ljubavi i gubitka, pjesme

posmatrača oštrog oka, smrti i erotike, te fascinacije mnogim stvarima iz ravnodušnog svijeta. Osjećaj opasnosti stalno je prisutan i progoni pažljive, prizmatičke opise, zaključuje Koks (96).

U pogovoru zbirci priča *Lauta i ožiljci* (*The Lute and the Scars*) (Apartrid, Jurij Golec, Lauta i ožiljci, Pesnik, Dug, A i B, Maratonac i sudija / *The Stateless One, Jurij Golec, The Lute and Scars, The Poet, The Debt, A and B, The Marathon and the Race Official*) Koks ističe da je Kiš u svojoj Srbiji i u prevodima najpoznatiji kao romanopisac. U novije vrijeme prisutan je na engleskom jeziku veći broj istraživačkih radova, prevoda (rani roman, priče i pozorišni komad), filmovanih intervjuja, kao i dva filmska scenarija. Recepcija Kišovih djela na engleskom govornom području sve je značajnija, tvrdi Koks, i proširuje se objavljivanjem pomenute zbirke priča, čime se otvara novo poglavlje u srpskoj i istočnoevropskoj književnosti. Sedam priča u zbirci nemaju zajedničku temu, ali se u njima smjenjuju intimno i političko, tužno i veselo, što obezbjeđuje prostor za stilsku raznovrsnost. Priče su kompleksne, u njima su prepoznatljive intertekstualne relacije, naročito prema djelima Ive Andrića, Tomasa Mana i Džejsma Džojisa, te izjednačavanje fašizma i komunizma, kao i Kišova jugoslovenska, odnosno srpska orijentacija.

UVOD U PREVOD ROMANA *MANSARDA* (*THE ATTIC*)

Koks američke čitaoce u svoj prevod Kišovog romana *Mansarda* (*The Attic*) uvodi kraćom Kišovom biografijom koju počinje smještanjem Subotice u istorijski kontekst, da bi potom nastavio sa pričom o Kišu i njegovom sažetom biografijom. U uvodu Koks ističe da je Kišov otac Eduard mađarski Jevrejin, a majka Milica Dragičević crnogorska Srpkinja i pravoslavna hrišćanka. Američke čitaoce uvodi u istorijska kretanja u Jugoslaviji u dvadesetom vijeku, od kraja Prvog svjetskog rata do kraja hladnog rata i pada Berlinskog zida u kontekstu razvoja evropske istorije. Koks predstavlja ključne događaje u zemlji, koji su dotakli i Kišovu porodicu: stranu okupaciju, Holokaust, brutalni građanski rat, negativne strane komunizma, progone ideoloških protivnika i obuzdavanje kulturnih i političkih tendencija. Sredinom pedesetih Jugoslavija ulazi u skoro potpuno različit kulturni milje u kojem Kiš započinje svoju karijeru. Koks posebno ističe značaj Beograda, koji naziva metropolom kulture Južnih Slovena, jer je, kako kaže, imao „intelektualnu autonomiju koja se razvila iz političke nezavisnosti” (VIII). Kiš je bio svjedok oporavka Beograda od nacističke okupacije i uspostavljanja

komunističke vladavine prije nego što je objavio svoj prvi roman *Mansarda* i prije pronalaska „trećeg puta” Jugoslavije nakon Titovog razlaza sa Staljinom 1948. Na kulturnoj sceni do 1960. „diktati socijalističkog realizma bili su uglavnom mrtvi” (IX), tako da je Kiš mogao slobodno da eksperimentiše sa panevropskim trendovima i polako „zauzima mjesto pored svojih starijih i internacionalno priznatih srpskih pisaca, poput Iva Andrića, dobitnika Nobelove nagrade za književnost, kao i pored važnih glasova iz njegove generacije: Antonija Isakovića i Borislava Pekića” (IX).

Koks potom američke čitaoce uvodi u Kišovu *Mansardu* definišući je kao „divnu priču o beogradskom boemu sa nadimkom Orfej” (IX). On se bori sa svojim osjećanjima prema mladoj ženi koju zove Euridika i sa svojim odnosom prema umjetnosti. Postavlja se ključno pitanje: kakav je odnos umjetnosti prema realnosti i kako naša posvećenost umjetnosti utiče na naš život. Ovim kratkim uvodom u naraciju *Mansarde* Koks budi maštu američkih čitalaca i govori im da neće morati da se bore sa kompleksnom sintaksom ili dikcijom, što je odlika i Kišovih ostalih prozних djela, već će uživati i u humoru koji je odlika nekih njegovih priča (Američka priča) i eseja (Šekspir i kobasice). Riječ je o *bildungsromanu* kroz koji provejava postmodernistički diskurs u kojem Kiš „ne može napustiti kontrolu samog metanarativa, jer uključuje poduži pastiš *Čarobnog brega* Tomasa Mana” (XI). Nakon traganja za odgovorom Kišov junak odlučuje da počne svoju misiju: da se suoči sa svijetom onakvim kakvim on zaista jeste. Koks zaključuje analizu ukazivanjem na Kišove stilske odlike: digresije, ironijski humor, ali i odsustvo istorije. Prisutan je i veliki broj referenci na muziku, slikarstvo, filozofiju, gastronomiju, književnost, što ukazuje na *Mansardu* kao laboratoriju tehnika, koje će se prepoznavati u njegovim budućim djelima, ali i na roman potrage mladog čovjeka u balansiranju umjetnosti, života i teksta. Mi možemo odlučiti da li ćemo ga čitati kao „portret umjetnika u mladosti” ili ne, kaže na kraju Koks, ali, ipak moramo se složiti da je to Kišov „prvi roman vrijedan divljenja” (XIV).

UVOD U KNJIGU PREVODA *AN AMERICAN STORY*: *UNCOLLECTED FICTION*

Koks na samom početku uvoda u *An American Story: Uncollected Fiction* upoznaje američku publiku kako je na Segedinskom univerzitetu otkrio tri Kišove priče koje je su ga impresionirale: Crveni bik, Galicija, Kraj leta (u

sabrana Kišova djela unijela ih je Mirjana Miočinović u izdanju iz 2007, vidi: Kiš 2007). Te tri priče potom je dodao prethodno poznatim pričama (9) i sve ih preveo. Prevod ovih priča objavljen je 2016. kao dio projekta Segedinskog univerziteta "AMERICANA ebooks" (Journal of American Studies, University of Szeged, Hungary). Opravdanost objavljivanja prevoda ovih Kišovih priča u Segedinu Koks nalazi u Kišovoj biografiji i geografskoj blizini Subotice, zaključujući da su mađarske veze konstanta u Kišovom životu: interesovao se za mađarski jezik i kulturu, prevodio i prikazivao mađarske publikacije, naročito poeziju, posjećivao Budimpeštu i mjesta koja su ga vezivala za djetinjstvo da bi mnogo od toga unio pri građenju likova, predjela i artefakata u svoja djela.

Pregled objavljivanja odabranih priča iz perioda od 1953. do 1967. pokazuje njihovu nepovezanost, što je ispravljeno tek 1970. objavljivanjem knjige *Rani jadi: za decu i osetljive* (*Early Sorrows: For Children and Sensitive Readers*) – ovako Koks informiše američku čitalačku publiku – i dodaje da su nakon nje objavljene sledeće Kišove zbirke: *Grobnica za Borisa Davidoviča* (1976), *Enciklopedija mrtvih* (1983) i posthumno *Lauta i ožiljci* (1994). Kišovi romani objavljeni su između 1962. i 1972, dok je u nasleđe ostavio isto tako mnogo toga i u drugim žanrovima, književnoj kritici pogotovo, a dao je i dosta dužih intervju. Nije mnogo toga Kišovog danas ostalo neprevedeno (njegov nezavršeni roman *Legenda o spavačima*), informiše nas Koks, dok se očekuje objavljivanje njegovog putopisa "The Paris Trip" („Izlet u Pariz”) u časopisu *Hourglass Literary Magazine*.

Koks posebno izdvaja tri Kišove priče iz 1959. za koje pretpostavlja da će imati najbolju recepciju od strane američke publike: „Gospodin Mak se zabavlja”, „Jedna šetnja gospodina Maka” i „Nojev kovčeg (iz beležnice g. Maka)” (“Mr. Poppy Enjoys Himself”, “Mr. Poppy Takes a Walk”, i “Noah’s Ark” (From Mr. Poppy’s Notebook). Koks izdvaja i analizu ovih priča od strane Marka Tompsona, kao i izuzetne komentare Mirjane Miočinović, te ukazuje na uticaj „književnog diva Miroslava Krležu” na četiri Kišove priče („Zločin i kazna”, „Robot”, „Kraj leta”, „Američka priča” / “Crime and Punishment”, “The Robot”, “The End of Summer” i “An American Story”). Priča „Cipele” (“The Shoes”) zaokružuje ovu zbirku koja pokazuje, pored ostalog, kako je Kiš savladao neophodnu distancu i ironiju. Koks ih preporučuje američkim čitaocima jer sadrže niz tema (Holokaust, totalitarni režim, ranjivost autsajdera, drugost) i stilova (eksperimentalnost, nadrealizam), te izdvaja Kišovu najfiniju priču „Dečak s pticom na ramenu” (“The Boy with a Bird on His Shoulder”).

**UVOD PREVODIOCA U KIŠOVE DRAME I SCENARIJE *NIGHT AND FOG*:
THE COLLECTED DRAMAS AND SCREENPLAYS
(*NOĆ I MAGLA: SABRANE DRAME I SCENARIJI*)**

Uvodu u Kišove sabrane drame i scenarije prethodi „Predgovor prevodioca” u kojem Džon Koks ističe značaj Danila Kiša dvadeset pet godina nakon smrti i ukazuje na potrebu da se čitalačkoj publici na engleskom govornom području predstave i ostala još neprevedena Kišova djela. Smatra sebe počastvovanim što je u prilici da predstavi njegove drame i scenarije. Koks utvrđuje izvore u kojima se nalaze prevedena djela i redosled njihovog pojavljivanja u prevodu: najprije četiri drame iz zbirke *Noć i magla* (*Night and Fog*), potom *Elektra* i odabrani scenariji. Na kraju daje napomenu prevodioca.

U uvodu „Drama istorije po Kišu: preko ograda, preko granica” (“The Drama of History According to Kiš: Across Boundaries, Across Borders”) Koks istražuje tipologiju komada koju određuje po istorijskom ključu. On definiše dvije grupe dramskih tekstova, prvu koja daje Kišov odgovor na istoriju prije 20. vijeka (*Marin Držić* i *Elektra*) i drugu u kojoj je sabrano pet tekstova koji reaguju na 20. vijek. Druga grupa dramskih tekstova (*Papagaj*, *Mehanički lavovi*, *Noć i magla*, *Končarevci*, *Drveni sanduk Tomasa Vulfa* / *The Parrot*, *The Mechanical Lions*, *Night and Fog*, *Končarevci*, *A Wooden Trunk for Thomas Wolfe*) svedoči o cenzurama i nevoljama 20. vijeka. Dva komada daju Kišov odgovor na fašizam (*Noć i magla* i *Drveni sanduk Tomasa Vulfa* / *Night and Fog* i *A Wooden Trunk for Thomas Wolfe*), a ostala tri na komunizam. Sve komade povezuje „mješavina portreta svakodnevnog života i umjetničkih hronika političkih zločina i kršenja ljudskih prava, koji se kreću od antisemitizma do mnogih nezakonitih staljinističkih čistki” (XIII). Koks naglašava da se samo u drami *Thomas Vulf* (*Thomas Wolfe*) istražuje uloga umjetnika u bavljenju moralnim i emocionalnim posledicama totalitarnosti, zbog čega ovaj komad ima odličnu recepciju. Ima još nešto što povezuje sve drame: prisustvo smrti i „interogativni stil konverzacije između likova” (XIII). Koks daje i rezime svakog komada i potom predstavlja načine na koji su povezani u okviru podnaslova „Pojedinačni komadi: rezimei i veze” (“The Individual Plays: Summaries and Connections”). U trećem dijelu uvoda, u okviru šireg biografskog i istorijskog konteksta, (Komadi u širem biografskom i istorijskom kontekstu / *The Plays in the Broader Biographical and Historical Context*) Koks izražava zadovoljstvo što je sedam odabranih komada dalo

značajan doprinos osvjetljavanju Kišove poetike koja, kako vjeruje, počiva na tri glavne ideje: tužnim sudbinama autsajdera, potrazi sina za izgubljenim ocem i istorijskoj izjednačenosti dvije diktature 20. vijeka.

ESEJI

Džon Koks daje značajan doprinos recepciji Danila Kiša, koga on naziva srpsko-jevrejsko-jugoslovenskim piscem u radu „Ugrožena Panonija: zašto je Kiš i dalje važan” („Pannonia Imperilled: Why Danilo Kiš Still Matters”), kao i u nekoliko objavljenih radova. On ističe da je značaj Kišovih djela 2012. godine veći nego u prve dvije decenije nakon njihovog objavljivanja. Neophodno je preispitati kontroverze koje su uticale na njegovu recepciju u Jugoslaviji 1970-ih i 1980-ih, što bi bitno uticalo na razumijevanje Kišovog mjesta u srpskoj kulturi danas. Radi razumijevanja njegovog mjesta danas u centralnoj Evropi, tvrdi Koks, neophodno je bliže se upoznati sa sve bogatijim korpusom Kišovih djela na engleskom jeziku i rekontekstualizovati njegova poznata antinacionalistička i apolitička stanovišta. Temeljno upoznavanje sa Kišovim djelima daje koristan izvor informacija koje se tiču kritike „samoupravnog” socijalističkog sistema i učestvuju u redefinisajuju istočnoevropskog i centralnoevropskog identiteta. Koks razmatra i prisustvo „emocionalno autentičnih iako kontroverznih teza o izjednačenosti fašizma i komunizma” (591).

U radu „Danilo Kiš i mađarski Holokaust: rani roman *Psalm 44*” (“Danilo Kiš and the Hungarian Holocaust: The Early Novel *Psalm 44*”) Koks analizira roman *Psalm 44* s ciljem da istakne dvije bitne razlike u Kišovoj obradi teme Holokausta. Roman se razlikuje od kasnijih Kišovih djela o ovoj temi najprije po mjestu dešavanja radnje: Novi Sad 1941. nakon mađarske okupacije, ali i po značajnom prisustvu flešbekova na Aušvic koji u tolikoj mjeri nije prisutan u ostalim njegovim sličnim djelima (*Rani jadi; Bašta, pepeo; Peščanik*). Druga razlika ogleda se u grafičkim portretima nasilja, što istoričarima pruža sliku mikroistorije masakra početkom 1942. Istoričari književnosti prepoznaje u *Psalmu 44* ključno djelo u tematskom i stilskom razvoju Kišove poetike. Koks zaključuje da je „Kiš u potrazi da pronade sopstveni glas da izrazi tragediju Holokausta, važnu za sav ljudski rod i samu centralnu Evropu, kao i za njegovu porodicu, pronalazi paralelan izraz u konfuziji, iscrpljivanju i skepticizmu likova u ovom romanu” (1).

Rad „Jadransko-baltička transversala: Danilo Kiš kroz prizmu baltičkih tekstova o esencijalizmu i različitosti” (“The Adriatic-Baltic Transversal: Danilo Kiš Through the Prism of Baltic Writing on Essentialism and Diversity”) upoređuje poetike južnoevropskog pisca Danila Kiša i nekoliko vodećih pisaca iz Letonije, Estonije i Litvanije (Abele, Ališanka, Boruta, Gavelis, Kross, Luik, Kelertas...) s namerom da preispita nejasne koncepte kao što su „identitet” i „nacionalna kultura” i njihov uticaj na stvaralaštvo ili ugled pisaca. Konačno, to će omogućiti da se zaviri u kulturološku tranziciju koja se odvijala u samom Kišu, imajući na umu da je odrastao u (kako smatra Koks) spornoj oblasti „između Mađarske i Srbije”, podigao se u religiozno i etnički mješovitom braku, prevodio i razmišljao internacionalno tokom cijelog života (79).

Koks ostaje u okvirima istraživanja koja ispituju granicu, identitet, kulturu i istoriju u radu „Most koji nigdje ne vodi: 'Blatnjava priča' Danila Kiša i promjenljive granice Evrope” (Bridge to Nowhere: Danilo Kiš's 'Muddy Tale' and Europe's Shifting Frontiers), koji je objavljen u časopisu *Hungarian Studies* 2010, a u kojem istražuje Kišov odnos prema mađarskoj kulturi uopšte, pogotovo prema mađarskoj književnosti. U fokusu su Kišovi pogledi na Panoniju i tri „komplementarna elementa Kišovog identiteta: srpski, jevrejski i mađarski” (265). Koks zaključuje da se Kiš može sagledati i u ključu u kojem ne predstavlja jednu ili više grupa: „Kiš je individualista i kosmopolita koji je čvrsto stajao na zemlji okružen pragmatizmom” (270). Sa druge strane, njegov rad na prevodenju pripada onoj oblasti u kojoj možemo ispitivati Kišovu ulogu u „kroskulturnim procesima, građenju mostova, takoreći” (270). U procesu prevodenja Kiš nije samo jednu kulturu predstavljao drugoj (prevodio sa francuskog, ruskog, mađarskog, engleskog i čak vijetnamskog), on je bio „arhitekta određenog tipa mentalnog prostora” (271). Kišova potraga da sa stanovišta „manje” kulture ispita netoleranciju i autsajdera u doba Hitlera i Staljina zahtijevala je da se prihvate revolucionarne umjetničke taktike. Kiš je u svom revolucionarnom prostoru spojio umjetničko i političko mišljenje: on je „preveo književne moderniste i napaćene revolucionare, zajedno sa svojim likovima, sukobio se sa svijetom i istorijom kao pojedincima, a ne grupama” (271).

Istorija u spletu sa biografijom predmet je ispitivanja još jednog Koksovog rada: „Voštani kipovi, petparački horor i igre lutke na koncu: Danilo Kiš, totalitarni režimi, i teror kroz tabu” (“Waxworks, Penny Dreadfuls, and Puppet Shows: Danilo Kiš, Totalitarian Regimes, and Terror Through Taboo”). Koks ističe da se Kiš u svojim djelima konstantno zalagao protiv

instrumentalizacije umjetnosti od dvaju totalitarnih režima: fašizma i Staljinizma. Njegova djela daju značajan doprinos otkrivanju veze između tabua, terora i instrumentalizacije, konstatuje Koks i zaključuje da tabui inspirišu strahopoštovanje i kontrolu, što se dešava na sličan način na koji Kiš opisuje kako „muzeji, klasična poezija, crkve, dječja nevina sjećanja” (19) stvaraju averziju prema institucijama. Institucije kao odgovor stvaraju novi nivo tabua i pri tome koriste terorizam da bi proširile svoju moć. To je, pretpostavlja Koks, izvor Kišovog lamenta nad jugoslovenskim sjećanjima iz Drugog svjetskog rata i sovjetskih i titoističkih gulaga, te dodaje Kišov citat iz zbirke eseja i intervjua *Homo Poeticus: eseji i intervjui* (*Homo Poeticus: Essays and Interviews*) (20), kojim ilustruje snagu tabua u preoblikovanju svih tipova umjetnosti i institucija: „Mi smo se pretvorili u [...] voštane figure” (“We have pulped [...] waxworks”) (20).

U korpusu radova koji daju značajan doprinos recepciji Kiša u Americi izdvajaju se dva rada u kojima Koks ispituje uticaj Kiša na američke autore. U prvom radu „Pisanje o Evropi: smrt, istorija i presijecanje intelektualnih svjetova Vilijama T. Volmana i Danila Kiša” (“Writing Europe: Death, History, and the Intersecting Intellectual Worlds of William T. Vollman and Danilo Kiš”), nakon ispitivanja teorijskih (i stilističkih) i tematskih (koja obuhvataju politiku i filozofiju) paralela u poetikama ovih pisaca, Koks zaključuje da se oba pisca mogu smatrati „barem djelimično postmodernim” (135), te da je „od etičke i estetske važnosti da se pronađu sredstva da se izrazi, a čitaoci da shvate, prozu koja je utonula u blato svijeta, sa nadom da će uraditi nešto, bilo šta, konkretno ili egzistencijalno značajno, a što povezuje književna djela Vilijama T. Volmana i Danila Kiša” (135).

U drugom radu, „Od 'centralne Evrop' do srednjeg Atlantika: Danilo Kiš i Sjedinjene Države” (“From 'Europe Central' to the Mid-Atlantic: Danilo Kiš and the United States”), Koks daje razloge za ispravljanje nepravde što, kako kaže, u izvanrednoj, pouzdanoj, ozbiljnoj i tek objavljenoj biografiji Marka Tompsona ima tek poneki pomen Sjedinjenih Država i doprinosa njenih istraživača osvjetljavanju Kišove poetike. Neophodno je ukazati na ulogu Amerike, američke istorije i kulture i njenih istraživača iz dva razloga – Kišovog uticaja na američke intelektualce (Suzan Sontag, Josifa Brodskog i Vilijama T. Vulmana) i „definisanja Kišovih djela u kojima se pominju Sjedinjene Američke Države i njihovog saglasja sa ostalim njegovim djelima s ciljem da se ispita da li sadrže jedinstvene karakteristike koje osvjetljavaju Kišove intelektualne poglede i kreativne procese” (1).

Koks ispravlja ovu nepravdu navodeći četiri Kišova prikaza koje je objavio krajem 1950-ih (dva romana Vilijama Foknera i po jedan roman Irvina Šoa i Džejsma T. Farela). Prikazujući Foknerove romane *Krik i bijes* i *Grad*, kako navodi Koks, Kiš pokazuje zadovoljstvo što se u njima može prepoznati nešto što je već prisutno u evropskoj tradiciji: razvoj i degeneracija američke porodice. Fokner posjeduje ne samo talenat za eksperimentisanje i inovativnost forme već i kreativnost, autentičnost i proživljeno iskustvo. Prikazujući Farelovu trilogiju *Studs Lonigan (Mačo Lonigan)*, kako Koks uočava, Kiš otkriva „naturalistički materijal za svaki pristup socijalističke kritike – preko alkoholizma, rasne diskriminacije itd” (2). Ipak, Kiš tvrdi, Farel ne dolazi do umjetničke istine uprkos faktografskoj objektivnosti istine. Ovaj roman uticao je na Kiša, tvrdi Koks, jer je kasnije u intervjuima znao da kaže kako su njegovi prvi pokušaji da se pozabavi temom Holokausta (*Psalms 44*) bili preopterećeni grafičkim opisima (2). To nije slučaj sa romanom Irvina Šoa *Lusi Kraun (Lucy Crown)* u kojem, kako pokazuje Kiš, pisac prati pad jedne porodice. Koks pretpostavlja da je osvrst na početak hladnog rata omogućio Kišu samo da naglasi „iluzornu prirodu mira i samopouzdanja 'američkog načina života'” (2).

Kiš u ostalim esejima i intervjuima pominje i mnoge druge omiljene američke autore i djela koja su uticala na njegovo stvaralaštvo. Značajne reference upućuju na Edgara Alana Poa, Isaka Baševisa Singera, Marka Tvena i Tomasa Vulfa. Koks ističe da su ove reference veoma prisutne u *Homo Poeticusu*, pri čemu ne smijemo ispustiti iz vida uticaj francuskih simbolista, ruskih pjesnika „srebrnog doba”, proze Horhea Luisa Borhesa, Rablea i Džejsma Džojasa. Osim ovih, prisutne su i manje značajne reference na djela Embrouza Birsaa, Trumana Kapotea, O'Henrija, Henrija Džejsma, Hermana Melvila, Filipa Rota i Volta Vitmana (2). Koks zaključuje da je Kiš veoma dobro pozvao američku književnost, koju je čitao i u originalu i prevodu, i da je cijenio američki roman i izdavačku djelatnost 20. vijeka. Iz razgovora sa Mirjanom Miočinović saznao je da je Kiš dva puta posjetio Ameriku 1980-ih.

Zahvaljujući, pored ostalog, prevođenju Kišovih djela na engleski jezik i njihovom objavljivanju u Americi, ona su mogla da izvrše izvjestan uticaj na američke pisce. Koks ga prepoznaje u poetici Filipa Rota koji je uključio *Grobnicu za Borisa Davidoviča* u seriju Pengvinovih izdanja krajem 1970-ih: *Pisci iz Druge Evrope (Writers From the Other Europe)*. Kišov uticaj može se prepoznati i kod Vilijama Vulmana koji je Kišu posvetio svoj roman *Centralna Evropa (Europe Central, 2005)*. Kritičarka Suzan Sontag, sa kojom se Kiš dopisivao na francuskom, objavila je prevod *Homo Poeticusa* 1995. Koks po-

seban dug Kišovoj recepciji u Americi pripisuje odličnim prevodiocima njegovih djela u periodu od 1970–1990. Važnu ulogu odigrali su mnogi Kišovi objavljeni intervjui (časopis *Njujorker*), medijska prisutnost od 2000 (*Tajms Literari Rivju*), kao i višetomna bibliografija Vase D. Mahilovića.

Koks zaključuje da se u Kišovim djelima ne može prepoznati veliki broj referenci na Ameriku, što tumači kao posljedicu njegovih evropskih i evroazijskih korijenja. On izdvaja kraj romana *Psalm 44* i „Američka priča”, koja ima mnogo zajedničkog sa pričama „Model” i „Robot” i vjerovatno je napisana, smatra Koks, pod Foknerovim uticajem, kao i esej „Izlet u Pariz” (*The Paris Trip*). Kišova književna, intelektualna i simbolička relacija prema Americi i Amerikancima samo „potvrđuje mnoge od njegovih osnovnih pristupa”, zaključuje Koks, i dodaje: „Kišovo poštovanje prema djelima Vilijama Foknera, što se može vidjeti iz pomenutih prikaza, naglašava važnu transatlantsku istovjetnost autsajdera, ili marginalizovane žrtve, koje pokriva sjenkom jedan od dominantnih lajtmotiva ne samo u drugim Kišovim ranim pričama (sa ili bez sadržaja 'naučne fantastike'), već i u njegovim glavnim djelima koja su se pojavila kasnije” (5).

Doprinos Džona Koxa proučavanju Danila Kiša i srpske književnosti višestruk je. On je učinio značajan segment Kišovog djela dostupnim anglofonij i posebno američkoj publici. I u proučavanju Kišove poetike Koks donosi određen kvalitet jer posmatra Kiša u komparativnom kontekstu i sa gledišta jednog Amerikanca. To omogućava ne samo stranim slavistima i stranoj publici da otkriju neke od brojnih kvaliteta Kišovog djela, nego i srpskim čitaocima da sagledaju Danila Kiša na novi način.

LITERATURA

1. John Cox
  - “Pannonia Imperilled: Why Danilo Kiš Still Matters”, *History: The Journal of Historical Association*, Willey Blackwell, Vol. 97, Issue 4, No.328, October 2012, 591–608.
  - “Writing Europe: Death, History, and the Intersecting Intellectual Worlds of William T. Vollman and Danilo Kiš”, *Writing Europe*, CEUP, 2003, 123–141.
  - “The Adriatic-Baltic Transversal: Danilo Kiš Through the Prism of Baltic Writing on Essentialism and Diversity”, *Interlitteraria*, 20/2, 2015, 79–88.
  - “Bridge to Nowhere: Danilo Kiš’s ‘Muddy Tale’ and Europe’s Shifting Frontiers”, *Hungarian Studies*, Volume 24 (2), Number 2, 2010, 265–272.

- “Danilo Kiš and the Hungarian Holocaust: The Early Novel *Psalm 44*, *AHEA*: E-journal of the American Hungarian Educators Association, Volume 5 (2012): <http://ahea.net/e-journal/volume-5-2012>.
- “Waxworks, Penny dreadfuls, and Puppet Shows”, *Critical Theory Online*, www.etal.hu, Terror(ism) and Aesthetics (2014).
- “From ‘Europe Central’ to the Mid-Atlantic: Danilo Kiš and the United States”, *Americana (E-Journal of American Studies in Hungary)*, Volume X, Number 2, Fall 2014.
- “The Drama of History According to Kiš: Across Boundaries, Across Borders” in: *Night and Fog: The Collected Dramas and Screenplays of Danilo Kiš*, HHP, 2014, vii-xi.
- *Danilo Kiš An American Story: Uncollected Fiction*, translated and with an Introduction by John K. Cox, 2016 Szeged, AMERICANA eBooks.
- “The Adriatic-Baltic Transversal: Danilo Kiš Through the Prism of Baltic Writing on Essentialism and Diversity”, *Interlitteraria*, 20 (2): 79, 2015.
“Introduction: The Drama of History According to Kiš: Across Boundaries, Across Borders”, *Night and Fog: The Collected Dramas and Screenplays*, HHP, 2014, xi-xxix.
- *The Attic*, translated and with an Introduction by John K. Cox, Dalkey Archive Press, 2012, vii-xiv.
- “The Man Who Wrote the World: Danilo Kiš and Poetry”, *Danilo Kiš: Biography and Other Poems*, translated and with Afterword by John K. Cox, Autumn Hill Books, 2019, 84–97.
- *Psalm 44*, translated and with Afterword by John K. Cox, Dalkey Archive Press, 2012, 139–146.
- *The Lute and the Scars: stories*, translated and with Afterword by John K. Cox, Dalkey Archive Press, 2012, 107–136.
- 2. Kiš, Danilo. *Sabrana dela Danila Kiša*, knj. 12, *Varia*. Beograd: Prosveta, 2007. Priredila Mirjana Miočinović.
Benjamin, Valter. *Iskustvo i siromaštvo*, Beograd: Službeni glasnik 2016.
Vukčević, Radojka. „Američki putevi srpske književnosti”. *Književnost, kultura, identitet*, Međunarodni zbornik radova u čast prof. dr Jovana Delića, Institut za književnost i umetnost, Beograd 2020, 709–721.

Radojka Vukčević

DOPRINOS DŽONA KOKSA POETICI DANILA KIŠA:
PREVODI I TUMAČENJA

Summary: The paper aims to present a significant contribution of John Cox, an American scholar and a literary historian of South-Eastern Europe, who has focused much of his research on the intellectual and poetic life of Danilo Kiš. He has devoted himself to translating Kiš's novels, stories, poetry, and dramas (*The Lute and Scars: Stories, Night and Fog: The Collected Dramas and Screenplays, Psalm 44: A Novel, An American Story: Uncollected Fiction, Biography and Other Poems, The Attic: A Novel*, "The Paris Trip"). In addition to these translations John Cox added his prefaces, afterwords and introductions of great importance for deeper understanding of the translated works. They will be further analysed in this paper. John Cox also keeps documenting "why Kiš still matters" in many of his essays. That is why special attention to the paper will be put on Cox's critical approaches to Kiš's poetics. Two of his essays: "From 'Europe Central' to the Mid-Atlantic: Danilo Kiš and the United States" and "Danilo Kiš and the Hungarian Holocaust: The Early Novel *Psalm 44*." are chosen to be thoroughly discussed. The reason for the choice of the first one is that it is much unknown about the impact Kiš had on some American writers and vice versa. The second one is according to John Cox "an important milestone in the development of Kiš's thematic and stylistic inventory."

Keywords: John Cox, Danilo Kiš, reception, translation, interpretation.